Kronikenn 147

ANVIOÙ HON LEC'HIOÙ (21)

kozh & *kozh-*, *-kozh*. Un termen, ur ger o tougen meur a garg en hon yezh hag en he istor. Krogomp gant an istor marteze. *Kozh* zo anavezet en teir yezh keltiek gant ar memes ster « vieux ». Teir yezh, da lâret eo ar brezhoneg hag ar c'herneveureg, div yezh vev, hag ar galianeg, ur yezh aet pell zo. M'hoc'h eus soñj eus teorienn an holladoù, un deorienn he devoa hon lakaet da gaout hurlinkoù dre ma ne gomprenemp seurt en teoriennoù matematik nevez-se, er penn-kentañ. Daoust pe zaoust e kavan spletus ober gant an deorienn-se evit taolenniñ hon familhoù yezhoù. Da gentañ emañ an teir yezh predenek, yezhoù bev, brezhoneg, kerneveureg ha kembraeg en un hollad asambles gant ur yezh varv, ar galianeg. An hollad-se zo anvet galian-bredeneg herie. En hollad-se zo un is-hollad stummet gant ar c'herneveureg, ar brezhoneg hag ar galianeg (un termen aes, gwir eo, met o kuzhat gwirionezoù yezhel disheñvel) : da lâret eo un domani yezh o kemer su Breizh-Veur koublet gant norzh Galia (a oa anvet Aremorica en amzerioù kozh). Mat goût ivez zo un is-is-hollad en is-hollad-se (heuliañ a rit ?) stummet gant ar c'hembraeg, ar c'herneveureg hag ar brezhoneg : diouzh un tu kerneveureg ha brezhoneg o stummañ predeneg ar su-kornôg hag ar c'hembraeg o stummañ predeneg an norzh-kornôg. Ent-berr e oa tost-tre galianeg Aremorica da bredeneg Kernev-Veur, hini an Devon ha pelloc'h c'hoazh war-du ar c'hornôg, ma ne oant ket rannyezhoù eus ar memes yezh. Met o roudoù skrivet kozh-kozh, zo rouez-rouez, siwazh. Hag ar brezhoneg stummet diwar predeneg an Enez o kejañ gant pailhuroù ar galianeg zo deuet da vezañ test an istor-se. Dre forzh keñveriañ ha studiañ an emdroadurioù fonologel istorel e c'haller kaout ur meni taolenn eus darempredererezh an holl yezhoù-se pan oant rannyezhoù d'ar c'houlz-se. An disparti etre kerneveureg ha brezhoneg zo skoemp (pe forc'hellek m'eo gwell ganeoc'h) en deroù ar Grennamzer, evel en dornskrid Leyden (un treted mezekniezh) : dre vras kalligrafiezh ha reizhskrivadur a-berzh Kernev-Veur met geriaoueg a-berzh Breizh… Ur skrid eukumenek eta !

Sede m'eo ar ger *kozh* ar skouer wellañ evit displegañ penaos e vez dispartiet an holladoù ha da heul an is-holladoù dioute. Evel gouvezet *kozh* zo anavezet mat en kerneveureg hag en brezhoneg, ur roud bennak a gaver en kembraeg met diwar geriadurioù bet oc'h amprestiñ ar ger diganimp… Ha kavet e vez ivez en galianeg. Sede, *coth* en henvrezhoneg evel en hengerneveureg. Kartular Kemperle (XIvet kentved) a ro un toullad skouerioù, anvioù lec'hioù evel *Dar-goth* (notennet e vo ar blotadur merket) « dervenn gozh » pe *Coth-caer* « kozhkêr », anvioù tud evel *Euen coth* « Ewen gozh », *Guihomarc cothic* « Gwioñvarc'h kozhig » (notennet e vo an dibenn *-ic*, un hipokoristeg tremen boutin en brezhoneg). Bezañ eo *coth* en hengerneveureg ivez : *coth* o c'hlozañ al latin *senex* (soñjit er ger *hen* ivez). Marteze e c'haller keñveriañ an heniwerzhoneg *coth* « boued », met netra asur, avat. Nemet e c'haller soñjal eo liammet gant ar mennozh « buhez » (tost d'ar ster « magañ ») ha *coth* a vefe diouzh « ar vuhez hir » ? Dre an hent-se marteze. En galianeg e kavomp anvioù tud niverus a-walc'h savet war ar memes ger : *Cottus, Cotta, Cottius*, etc. Hon gerioù predeneg *coth*, galianeg *cott-* a deu eus **kottos* hag a c'hallfe dont diouzh ur yezh ha n'eo na predeneg na galianeg, rakkeltiek marteze. Patrick Sims-Williams en deus diskouezet eo liammet gant geriennoù kavet en tu all d'ar Pireneoù : katalaneg *cot*, kastilhaneg *cueto* hag a droer « colline ». An darempred etre an uhelennoù hag an oad zo anavezet mat. Arabat ankouaat zo eus yezhoù keltiek kozh en ledenez ar Spagn, yezhoù kozh evel ar c'heltibereg (soñjit er ger *Con-trebia* « agglomération » c'hoazh) en hanternoz pe an tarteseg er c'hreistez (a-c'haoliad war ar Portugal hag ar Spagn).

Gant *Cothcaer* hon eus ur skouer vrav eus *kozh* proklitek. Herie e kaver meur a *Gozhkêr*, gant ar blotadur reizh goude ar ger-mell, an eil elfenn *kêr* zo benel. *Kozh-* proklitek en deus alies ur ster disteraat. Diskouezet eo bet gant an arkeologourien zo un toullad *Kozhkêrioù* o tilerc'hiañ rivinoù, a-wezhioù eus mare ar Romaned, pe memes eus mare deroù ar Grennamzer. Un anv-lec'h hag a gaver stank war dachenn hengounel ar brezhoneg abaoe ar mareoù koshañ : spizer *Vezin* en kichen Roazhon zo *Le Coquet*, hervez kont evit diskouez eo ur barrouz kaer ha plijus. Ha ne vefe ket ur *Gozhkêr* bennaket aze ? Met misterius e chom donedigezh ar spizer-se er bloavezh 1920… Ouzhpenn n'on ket sur zo un dismantroù kozh bennak eno.

Sklaeroc'h parrouz *ar C'hozhvarc'had* (aliesoc'h, a-galz, *ar C'houerc'had*) hag a oa lod eus parrouz kozh *Plouared*. Amañ n'eo ket ar blotadur dre m'eo gourel ar ger *marc'had*. Er C'houerc'had emañ

chapel ar seizh sant, *breudeur ar seizh hun*, eus Efez. Pirc'hirinaj zo eno etre ar bed kristen hag ar bed muzulmat. Ur pirc'hirinaj a-bouez, ur pirc'hirinaj a emglev. Prizius.
Bourc'h-Kintin zo, a-wezhioù, lakaet d'*ar C'hozh-Bourk-Kintin*, a oa lod eus *Plijo* (anv bev c'hoazh en anv ar barrouz *Sant-Jili-Plijo*), lakaet ivez da *Gozh-Kintin*. *Kintin*, avat, a oa lod eus *Pleneventer* (da lâret eo *Plaintel* war ar panelloù).
Kozh-Korle, *ar Gozh-Korle* zo ur barrouz all, ha honnezh zo intret en istor *Korle* (*Corle* en 1184). *Ar Gozh-Korle* (*Vetus Corle* en 1368) zo deuet da vezañ *Le Haut-Corlay* war ar panelloù gallek. *Korle* hag *ar Gozh-Korle* a oa en ur barrouz kozh, orin. Tabut zo talvoudegezh *Korle*. Me gav din emañ ar wirionez gant Bernard Tanguy pan wel un anv o strollañ *cor* « lec'h kloz » (soñjit er ger boutin *kored* « lec'h ma vez tapet ar pesked… en ul lec'h kloz » mui ar ger *le* « lec'h ». Ar ger *cor* zo diaes da zispartiañ diouzh an hini a skriver *korr* herie. Da skouer en *hapax* kavet en ur ganaouenn garantez kozh a Vro-Wened (en dielloù parrouz an Ignol etre 1619 ha 1624), *korlenn* « petite retenue d'eau » « bassin » :
« ha sihiet am es ha sihiet / a da dinff
ne on men ema an dour hac a / ray vat dinff
douric a funten *ar gorlen* / a rahe vat dinff
ma vihie a[n] nep a garan / an dicace dinff »
Ar stummoù a-vremañ a ra gant *ar gozhlenn* !
Temptet e oa bet lod tud gwelet en *Korle* un anv-den, eponim en div *Langorlae* (unan a oa lod eus *Merelieg* - *Mérillac*, war ar panelloù - hag heben a oa lod eus *Pleurestud*). An div a oa *Langorlai*, unan en 1099, hag heben en 1175. Ar memes stumm kozh eta. Ma, petra eo stumm an anv : *Korlae* pe *Gorlae* ? Diwar *Lann* + *Korlae* pe diwar *Lann* + *Gorlae* ? Moarvat *Gorlae*, rak rouez a-walc'h merkañ ar blotadur en amzerioù kozh : gwelloc'h e vije bet skrivañ *Lannorlae* ? *Gorlae*, marteze gwelloc'h *Gourlae*, zo diwar *uuor-* gant un eil elfenn *lae* diwar *lai* kozh a gaver en anvioù evel *Floc'hlae* ? Anavezet mat eo ivez *ar Gozh-Yeoded*, war barrouz *Ploulec'h*, just a-us d'al lec'h m'emañ ben pe aber al Leger. An anv *Yeoded* a deu eus al latin *ciuitas* « cité », hag al lec'h zo roet dindan ar stumm *Vetus Civitas* en 1267.
En meur a anv-lec'h e kaver *kozh-* enklitek c'hoazh. Just ur skouer etre kant ha kant : *Kozhporzh* ha gant ar ger-mell *ar C'hozhporzh* (*porzh* zo gourel). Anavezout a ran unan en Plouider, unan all en Tregastell, war an aod hag unan, du-mañ, en Trogeri, just goude ar bourk. Ar ger *porzh* diouzh an degouezh zo « port », « manoir »…
Ha peogwir zo anv eus du-mañ, e kredan menegiñ *ar Gozhiliz*, en tu Planiel, war lez an Trev, en penn all *Kamarel*. Moarvat e oa ul lec'h deoliezh koshoc'h a-raok, n'eo ket un iliz, met ur chapel. Alies en deus an termenoù *chapel* hag *iliz* talvoudegezhioù statud : ur chapel dister a c'halle bezañ anvet *iliz*, n'eo ket abalamour d'ar vent met abalamour d'ar priz a veze lakaet en implij ar savadur. En Planiel, bepred, zo bet un *iliz* en Boloi, lakaet da *chapel*, un toullad bloavezhioù goude. Ha se a gaver ingal, hervez roll al lec'hioù hag ar galloud roet dezhe.
Un nebeud reoù all : *Kozhliorzhoù* zo un uhelenn en Mael-Pestivien, pe *Kozhrivihan*, *ar Gozhrivihan,* un anv-lec'h etre Baod, Bieuzhi ha Pluniav, merket war ar panelloù « Rimaison ».
Evit a sell *Kozmeal* (a oa ul lod eus *Plouvien*) e ranker gwelet e oa *Coetmael* en 1172, ha n'eo ket ar ger *kozh* zo bet o kemer plas *koad*, met ar ger *koad* o vont da *koz* dindan ar pouezmouzhiañ. *Meal* evit *Mael* zo anavezet a-berzh Leoniz, hag ar c'houblad kozh *ae* a c'houzañv dindan o lezenn ! *An Aotroù Mear zo en Ti-Kear* emezo…
Proklitek, hag enklitek pe goude-lakaet ivez, evel *ar C'hab-Kozh* en Fouenant.
Met, dreist-holl, ar ger *kozh* zo unan eus gerioù ar pemdez-pemdez, koulz enklitek, koulz proklitek. N'eo ket ar skouerioù hag a vank. Ur wezh proklitek, ur wezh enklitek e ro sterioù disheñvel d'ar memes strollad geriennoù : pan lâromp *ur c'hi-kozh* e komzomp eus ur c'hi en deus tapet oad, ha pan lâromp *ur c'hozhki* n'eo ket un afer a oad, tamm ebet ! un afer a zisteraat al loen. Gant an dud e kaver ar memes implij ivez ! Evel *kozhden* (en deus roet an anv familh *Coten/Koten*) hag *un den kozh*. Amañ *kozh* n'eo ket disteraat, met kentoc'h evit merkañ eo *kozh-mat*. N'hon eus ket amañ an enebiñ etre *kêrgozh* ha *kozhkêr*…
Hag evel ma plij d'ar vrezhonegerien c'hoari gant o yezh e lakaont astenn alies d'ar ger *kozh* evit lâret *kozh-kozh* pe *kozh-mat* pe *kozh-tre* (gwall glasel hennezh) : *kozh-tiar*, evel ma vez (pe veze, siwazh) lâret gant tud ar Roc'h-Derien soubet en tunodo, pe c'hoazh *kozh-Noe*. Arabat ankouaat e oa *Noe* mab-bihan Matuzalem !

Hag ar verboù : lod a oar eus *koshaat*, lod all eus *kozhañ*. Ne roin ket deoc'h amañ al lavarennoù mil anavezet diwar-benn an afer-se ! Re vrudet int.
Marteze ur gerig diwar-benn implij *koshañ* dres evel hini *henañ*, nemet e vo klevet aes *koshañ hini* en skoaz *an hini henañ* kentoc'h…
Pan vez proklitek ec'h eo *kozh-* un elfenn rakverb en un nebeud anvioù-verb : *kozhkoata* « chercher, ramasser du bois de chauffage », *kozhlammat* « rater son saut », *kozhwrac'hiñ* « devenir célibataire, vieille fille ». Verboù disteraat…
Ha stummadurioù all zo, n'eus ket tu da reiñ anezhe holl : *koper, kole* (diwar *kozh+ le = leue*), *kozhni* & *kozhoni*, etc. A-walc'h digeriñ ur geriadur ha tapout anezhe. Hep kontañ al lavarennoù, ar c'hrennlavaroù niverus…
Ur ger diwezhañ marteze : *kozhig* (ha *kozhik*) a ziskouez ur stumm hipokoristek, evel *-an* en anv den *Cozan*, zo *Kozhan* (disheñvel diouzh *kozhañ*, evel just) er yezh herie.

Apostilhenn : Petra a lakaer dindan an anv galianeg ? Ober a reomp gant ar ger galianeg dre m'eo aes, met un termeniñ un tamm kempleshoc'h eo estroc'h evit ober al liamm etre tud Galia hag ar yezh pe ar yezhoù ma raent gante : ent-berr, yezh keltiek kozh Aremorica zo un disterañ disheñvel diouzh hini peurrest Galia, zo ivez disheñvelik diouzh yezhoù un tammig pelloc'h, ha keltiek anezhe koulskoude. Lâret an traoù evel-se zo gwariañ ur wirionez, moarvat. Ret eo kompren zo un hollad boutin d'an holl gant disheñvelderioù oc'h ober merkoù ur meni rannyezhekaat. Bezomp sklaeroc'h : ar galianeg zo kinniget evel ur yezh en *P* en-skoaz yezhoù keltiek all zo lakaet da yezhoù en *K*, *Kw* (evel ar c'heltibereg da skouer, pe ar yezhoù gouezeleg). Met an daolenn a vefe re eeun rak war dachenn ar galianeg e kaver anvioù en *P* evel anv an doueez kozh *Epona* (soñjit er ger *ebeul* en brezhoneg ha gwelloc'h, *ebol* en kembraeg) en kichen gerioù en *Kw* evel *eqvos* « marc'h », pe anvioù divoutin evel ar stêranv brudet *Sequana* (distaget */sekwana/*) « Seine ». Sede : un afer a zisparti rannyezhoù ? un afer a vareoù disheñvel ? Bremañ e ouzomp n'eo ket koshoc'h ar stummoù en *Kw* evit ar stummoù en *P*. Un afer dasparzh : da skouer en Iwerzhon zo bet tud oc'h ober gant ur yezh kar d'ar predeneg, lonket goude gant ar gouezeleg. Goût a reer penaos un anv-stêr evel *Bououinda* (a oa *Boand* en heniwerzhoneg, *Bóinn* en iwerzhoneg modern, *Boyne* en saozneg) a deu eus **bou-uinda* « buoc'h wenn/sakr », un displegañ koulz gouezeleg, koulz predeneg. Un toullad gerioù iwerzhoneg zo estren d'ar fonologiezh iwerzhoneg ivez, sede un nebeud skouerioù aes da gompren evidomp brezhonegerien : *rón* « crin » en dije ranket bezañ **rán* (cf. ar brezhoneg *reunig* « phoque » kenorin) ; *foilean* « goéland » en deus ur stumm fonologel predeneg (cf. ar brezhoneg *gouelan*, ar c'hembraeg *gwylan* ; *f-* iwerzhoneg a glot gant *gw-gou(e)-* en predeneg). Anv kentañ an haroz brudet *CúChulainn* (*Kouc'houlin* en barzhonegoù Roparz Hemon), *Setanat*, n'eo ket gouezeleg : tostaet eo da anv ar meuriad ar *Setantioi* diazezet en gwalarn Enez-Preden (da lâret eo Breizh-Veur a-vremañ), ar stumm gouezeleg a vije bet **Seteta* (cf. *kant, cant* « cent » en predeneg ha *cet* en gouezeleg). Memes anv ar Ouezeled, *Goidel*, na seblant ket diouzh ur stummadur gouezeleg nemet predeneg e vefe : o anv gwir a seblante bezañ bet *Féni*.
Bezet a vezo ar pezh zo anvet *galianeg* ganimp zo war un domani ec'hon a-walc'h : ul lodenn bras a-walc'h eus ar pezh eo ar Frañs herie, ivez ul lodenn eus Belgia, eus ar Suis hag ul lodenn gaer eus norzh Italia. Ar galianeg zo bet amezeg da yezhoù keltiek all hag a-wezhioù en darempred gante evel ar rakpredeneg, evel ma ouzomp, ar c'heltibereg en norzh ar Spagn, hag ivez al leponteg en hanternoz Italia ivez. Met diwallomp mat n'int ket holl testeniekaet er memes koulzoù. Darempredoù hervez ar gwiskadoù yezh ha hervez ar fedoù yezh boutin etreze, ha se en tu all d'an amzer, e-maez ar gronologiezh. Sede, pleal gant ar yezhoù keltiek zo dre ret pleal gant an arlivioù, an argemmoù.
Evit klozañ amañ war ar galianeg : tremen rouez eo ar maenenskrivadurioù galianeg kavet en Breizh. An hini brudetañ eo hini Pluvergad zo etre Plunered ha Bredevi, en kreiz bro Gwened. Un enskrivadur kinniget ha studiet gant Gildas Bernier ha Michel Lejeune en 1970, hag a chom da zisplegañ da vat. Lakaet o devoa splann ec'h eo un enskrivadur gouestlet d'an « tadoù », *atrebo* (zo un dativ) « d'an tadoù », en skoaz an enskrivadurioù kavet en lec'h all zo gouestlet d'ar « mammoù », *matrebo* « d'ar mammoù » (evel en Nîmes). *Atrebo* zo da vezañ keñveriet gant an heniwerzhoneg *athir* « tad » diwar ur wrizienn indezeuropek anavezet mat (soñjit el latin *pater* pe er saozneg *father*). Ar yezhoù predeneg n'o deus ket miret roud eus ar ger (war-bouez ar c'hembraeg marteze, en ur ger pell e ster dioutañ, *edrydd*) ha gant se e reont gant *tad* (eus un indezeuropek **tat-*). Ar maen, un doare maen-bonn, ur maen gouestlañ forzh penaos, zo bet adimplijet, goude, da vare donedigezh ar Vretoned ha sede m'hon

eus an enskrivadur, war an tu all eus ar maen, gant an anv *Rimoete* hag a dalvez kement ha « roi puissant » « roi de puissance » « roi du faste » (*ri* + *moet*). Daou c'her *mo(h)et* a oa en henvrezhoneg gant bep a dalvoudegzh, da lâret eo « puissance » ha « faste », gant ul liamm bennaket etreze, sur a-walc'h. Lid ha galloud zo dindan ar memes to !
[da vezañ kendalc'het]

Herve Bihan

Levrlennadur
[a vo roet en dibenn al lodenn diwezhañ]